

16. Чуприкова Н.И. Какой должна быть сегодня научная психология? // Вопросы психологии, 1997. – №3. – С. 126 - 127.
17. Hollway W. Family Figures in 20th Century British «Psy» Discourses //Theory & Psychology, 2006. – Vol. 16 (4). – P. 443 – 464.

Орищенко М.М. Кризис современной психологии (философский анализ с позиций постпозитивизма).

В статье предпринята попытка комплексного философского анализа кризисного состояния современной психологической науки с позиций постпозитивизма. Рассмотрены и обобщены достижения исследователей данной проблемы. Сделана попытка проанализировать динамику и направленность роста научного знания в психологической науке. Основой данного анализа стали философско-научные теории постпозитивизма, что позволяет по-новому взглянуть на развитие психологической науки в XX веке и ее перспективы в веке XXI.

Ключевые слова: кризис, психология, парадигма, рост научного знания.

Oryshchenko M.M. The crisis of modern psychology (philosophical analysis from the standpoint of post-positivism).

An attempt of a comprehensive analysis of the philosophical crisis in the modern science of psychology from the standpoint of post-positivism was taken in this article. The achievements of researchers of the problem were reviewed and summarized. In the article was made an attempt to analyze the dynamics and direction of the growth of scientific knowledge in psychological science. The philosophical and scientific theories of post-positivism became the basis of this analysis, which gave us new opinions on the development of psychological science in the twentieth century and its prospects in the twenty-first century.

Key words: crisis, psychology, paradigm, the growth of scientific knowledge.

О.Солодка

ДИСКУРСИВНА КОРЕКЦІЯ ЛІНЕВІСТИЧНОГО ПОВОРОТУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПИТАННЯ

Аналізуючи практику сучасних філософських студій, - знакових тем, новітніх концептів, поширених методологем тощо, важко не помітити багатопланові преференції, які надаються концепту

дискурсу. Все частіше ми говоримо не про політику, філософію, науку, освіту тощо, але про політичні, філософські, наукові, чи освітні дискурси, запрошуючи, інколи мимоволі, до застосування дискурс-аналітичних практик. Проте вживання цього терміну далеко не завжди здається виправданим, а інколи занадто довільним. Тим більш, що на узбіччі академічно орієнтованої філософії достатньо інтенсивно розвивається власне теорія дискурсу, час від час привертаючи увагу навіть академічних дослідників, які намагаються довести присутність і правомірність поняття «дискурс» в філософській традиції.

Але якщо звернутись до цілком досяжної ретроспективи спроб побудови самої теорії дискурсу, не намагаючись при цьому створювати віддалені історико-філософські реконструкції інтересу до цієї проблеми, можна сказати, що кожний наступний крок у реактуалізації дискурсивної проблематики за останні півстоліття супроводжувався виокремленням цілком конкретного завдання в області лінгвістики, в світлі потреб якого і розроблялась чергова дискурсивна модель. Словом, окреслення концептуального поля теорії дискурсу відсилає нас стільки до досвіду вживання терміну «дискурс» в європейській філософській традиції, не стільки до латинської етимології слова «discurrere», чи, скажімо, французької етимології слова «discours», але в першу чергу до історії поворотів в розвитку лінгвістичної теорії другої половини ХХ століття. І оскільки ця історія сповнена постійними виходами лінгвістики у простір так званих «міждисциплінарних досліджень», розхитуючи її інституційні рамки та підштовхуючи її в обійми соціальних наук, психології, логіки, культурології, логіки, когнітології, власне філософії тощо, обмежити теорію дискурсу рамками суто лінгвістичної теорії виявляється неможливим. Вона стало дається взнаки на кордонах багатьох наукових спеціалізацій, розмиваючи кордони спеціалізованого знання та інституційно обмежених рефлексивних практик.

Як наголошують у вступній статті до певною мірою узагальнюючого збірника «Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity» Р. Водак та Г. Вайс, разом з поняттям «теорія» поняття «міждисциплінарність» (inter/trans/multidisciplinarity) можна віднести до концептуальних та дисциплінарних рамкових умов (frame work conditions) дискурс-аналітичних досліджень, адже з самого початку дискурс-аналіз був орієнтованим на розробку теорії та підкреслював міждисциплінарний характер своїх досліджень [Weiss, Wodak, 2003]. Акцент на міждисциплінарності теорії дискурсу бачимо і у вступній статті Ю.С. Степанова до російського видання збірки статей провідних представників французької лінгвістичної школи,

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

об'єднаних тематикою аналізу дискурсу, під назвою «Квадратура смислу: французька школа аналізу дискурсу»: складається враження, що зміст книги «на стику наук» або «на кордонах різних наук» [Квадратура смислу, 2002: 6]. Можна сперечатись щодо збереження сучасною філософією пафосу «строгої науки», але низка «поворотів», які зазнає філософія в ХХ ст., принаймні свідчать про її чутливість до зміни критеріїв науковості, примара міждисциплінарних досліджень не складає виключення.

Водночас, сам термін «міждисциплінарні дослідження», що позначає ніби «спільні» або «нічийні» території в науці, як показує досвід останнього часу, території дискусійні, але надзвичайно плідні для багатьох дослідницьких програм, так ось, сам термін «міждисциплінарні дослідження» провокує на розмову про «теорію посередника», яка б забезпечувала перехід «за правилами» з однієї наукової галузі до іншої. На наш погляд, у наполегливій тематизації дискурсивної проблематики, численних спробах побудови теорії дискурсу, власне і проглядається окреслена інтенція. Знаковим можна назвати той факт, що питання «теорії посередника» постає саме в світлі спроб концептуалізації міждисциплінарного статусу теорії дискурсу, - у експліцитній формі таку постановку питання ми бачимо зокрема у Р. Водак [Водак, 2006: 123-136]. Якщо розробка теорії дискурсу як міждисциплінарного дослідження потребує «теорії посередника», можна припустити, що і будь-який інший проект, що вибудовується у перспективі міждисциплінарного дослідження, потребує такої теорії, навіть якщо питання про «теорію посередника» там і не артикулюється.

Згадаємо найбільш резонансні міждисциплінарні проекти минулого століття, наприклад, на сьогодні вже класичний сюжет народження кібернетики, та відповідно майже біблійну для Interdisciplinarity книгу Н. Вінера «Кібернетика, або управління та зв'язок у тварині і машині». Як відомо, у вступі до «Кібернетики» Вінер, розмірковуючи про «нічийні території» як найбільш плідні для розвитку науки, про зворотній бік зростаючої спеціалізації наук, про потребу у науковцях, які б могли повністю охоплювати усе інтелектуальне життя свого часу подібно Лейбницю, зазначає реальну ситуацію «нерозуміння» між вченими з різних спеціалізацій, яка і заважає, на його думку, опануванню «нічийних територій». Виходячи з цілком конкретної міждисциплінарної ситуації «управління та зв'язок у тварині і машині», він констатує, цитуємо за російським виданням «Кібернетики»: «Если трудность физиологической проблемы по существу математическая, то десять несведущих в математике физиологов сделают не больше, чем один несведущий в математике

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

физиолог. Очевидно також, що якщо фізіолог, не знаючий математики, працює разом з математиком, не знаючим фізіології, то фізіолог не в стані викласти проблему в вираженнях, зрозумілих математику; математик, в свою чергу, не зможе дати поради в зрозумілій для фізіолога формі» [Вінер, 1983: с. 44]. Міркування Вінера, як відомо, не були голосливим резонансом, адже теорія складних систем зі зворотнім зв'язком народжувалась через цілком конкретний досвід «пошуку розуміння» між «фізіологами» та «математиками» зокрема, що зароджувався у форматі вільного міждисциплінарного семінару А. Розенблота.

Очевидно, проблема «нерозуміння» між спеціалізованими науками є багатомірною, власне, як і тема «теорії посередника», щодо якої принаймні виникає питання, чи мусить така теорія бути універсальною. В межах цієї розмови ми хотіли б зазначити тільки один з аспектів пошуку міждисциплінарних форм «розуміння», власне той, що актуалізується у процесі становлення дискурсивної теорії, причому як і в її практичному, так і в її теоретичному ракурсі, аспект, який на перший погляд здається знаходиться на поверхні. А саме, не секрет, що спеціалізація наук породжує феномен своєрідної Вавилонської вежі в самій науці. Навіть коли ми вживаємо ніби ті самі слова, можливість їхнього значення відсилає нас до системи понять тієї науки, чи тієї спеціалізації, від імені якої, або мовою якої, ми намагаємось говорити, принаймні в конкретний момент.

На цілком конкретні приклади поняттєвої неузгодженості в концептуальному полі теорії дискурсу, яка поєднає принаймні зусилля лінгвістики та соціальних наук, звертається увага і в згаданій вже статті Р. Водак і Г. Вайс. До цього питання Водак повертається і пізніше. В суспільно-політичному контексті, говорить Водак, «термін «representation» (репрезентувати політичну партію, групу тощо) має більш широке значення, ніж в лінгвістичних дослідженнях (семантичний термін, одиниця, яка вербально або візуально щось позначає), і абсолютно у іншому значенні вживається у когнітивістиці («соціальні уявлення» - фрейми, когнітивні орієнтації в ситуаціях спілкування, структури знань певної соціальної групи)». Аналогічну ситуацію вона відмічає і з поняттям «institution». Скажімо, лінгвісти часто не розрізняють терміни «institution» і «organization», тоді як соціологи трактують «institution» як «набір абстрактних правил і законів суспільного життя», а «organization» як «конкретні установи». [Водак, 2006: с. 127 -128]. Неузгодженість категорій різних наук Водак пояснює «відмінними горизонтами» (different horizons), посилаючись в своїх експлікаціях на гусерлівський концепт «Horizont gebunden heit».

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

Неузгодженість категорій розглядається таким чином як «розходження зв'язаності горизонту» (в російському перекладі: «в терминах Хассерла: имеют расхождения в Horizont gebundenheit») [Weiss, Wodak, 2003; Водак, 2006].

Відповідно завдання теорії посередника полягає принаймні в тому, щоб урегулювати поняттєву неузгодженість, так би мовити, найти спільну мову, принаймні, в рамках аналізу цілком конкретної ситуації. Семінари Розенблюта, а вони були не єдиним прикладом, слугували такій саме цілі, хоча, можливо, і не мали на меті концептуалізації самого феномену «міждисциплінарного семінару». Така постановка питання здобуток дискурсивної та комунікативної традицій, як, наприклад, досвід концептуалізації дискурсу як діалогу в рамках німецької комунікативної філософії, соціально-політичного діалогу передусім, або дискурсів як інших форматів комунікативного проекту, що достатньо ясно проглядається в критичному дискурс аналізі, зокрема у Т. ванДейк, якому в питанні теорії посередника і віддає свої симпатії Р. Водак.

Беручи до уваги комунікативний акцент у розробці теорії дискурсу, ми все ж хотіли б зупинитися на питанні, що відрізняє проекти теорії дискурсу від комунікативної філософії та, скажімо, теорії комунікації. І це не тільки питання лінгвістичних засад теорії дискурсу з відповідним застосуванням технік аналізу мовленнєвих практик, але й той факт, і далі ми повторюємось вслід за Р. Водакі Г. Вайс, що разом з поняттям «теорія» поняття «міждисциплінарність» можна віднести до концептуальних та дисциплінарних рамкових умов дискурс-аналітичних досліджень. Тим більш, що відлуння лінгвістичних вимірів дискурсу із застосування лінгвістично орієнтованих технік аналізу ми бачимо і в теорії комунікації, і в комунікативній філософії. Отже, ми хотіли б привернути увагу до значущості ситуації міждисциплінарності для розробки теорії дискурсу. Щодо лінгвістичного виміру, то зважаючи на визнання міждисциплінарності рамковими умовами і для самої лінгвістики, принаймні, у Ф. де Соссюра, можна сказати, що лінгвістичний вимір концептуалізації дискурсу певною мірою виявляється зворотнім боком міждисциплінарності. Далі ми повернемося до цієї зворотності, але спочатку зупинимось на тих вимірах міждисциплінарної неузгодженості понять, яка пояснюється теоретиками дискурсу «відмінними горизонтами» (different horizons) спеціальних наук.

Посилання на один з базових концептів Е. Гусерля, хоча і виглядає трохи побіжним, принаймні в згаданих статтях [Weiss,

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

Wodak, 2003; Водак, 2006]¹, з позицій фундаментальної феноменологічної традиції з її досвідом дискусій щодо інтерпретації гусерлівських студій, варто уваги. Тут йдеться не тільки про чутливість теорії дискурсу до інтелектуального фону епохи, тим більш, що навряд чи можна назвати явним інтелектуальним фоном феноменологічну філософію, але про чутливість до мовних репрезентацій інколи не експлікованого інтелектуального фону. Застосування певних термінологічних рядів та стилістичних прийомів, - це не просто питання моди, але й ознака належності до деякого дискурсивного простору з відповідним риторичним арсеналом. «Паралельність» риторичного аналізу та аналізу дискурсів – тема, яка постійно дається взнаки в теоріях дискурсу, в цьому контексті ми лише торкаємось питання риторичного аспекту поширення певних мовних форм.

Мовні репрезентації інтелектуального фону набувають особливої значущості передусім в світлі того, що найбільш очевидною перешкодою потрібної міждисциплінарним проектам універсальності науковців є мовно-поняттєвий бар'єр, який виникає не тільки між науковими спеціалізаціями, але й між відмінними культурними світами, відмінними комунікативними системами. Скажімо, ситуація Лейбниці підкріплена зокрема тим особливим мовним фоном та риторичним простором інтелектуального життя європейця того часу, характерною рисою якого була спільна мова інтелектуалів, якою ще залишалась французька та почасти латина², адже кілька десятиліть після Лейбниці і європейська наука в дусі «Енциклопедії наук, мистецтв і ремісництва» заговорить різними європейськими мовами, латина перейде у примітки на полях та прислів'я, і тільки математика залишиться спільним мовним горизонтом.

Власне на розходження інтелектуально-мовних світів/горизонтів російського і французького читачів внаслідок «надовго перерваного діалогу», а отже, і труднощі розуміння, нарікає і головний

¹ Можливо тому у російському перекладі статті Р. Водак «Взаимосвязь «дискурс - общество»: когнитивный подход к критическому дискурсу-анализу» фігура Гусерля виявляється навіть не ідентифікованою, адже читаємо «в терминах Хассерла: имеютрасхождения в Horizontgebundenheit» [Водак, 2006: 125].

² Як пише Н. Еліас, цитуємо за російським перекладом: «Лейбниц, единственный придворный философ Германии, единственный великий немец этого времени, имя которого получило признание в придворном обществе, говорит и пишет по-французски или на латыни и лишь изредка переходит на немецкий» [Н. Элиас, 2001: 66].

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

редактор та один з авторів вже згаданої «Квадратури смислу» П. Серіо, говорячи про «контрасти, розходження і сходження в гуманітарних і суспільних науках» обох країн, про власне незнайомий російському читачу етап «французького інтелектуального життя», коли і народжується французький аналіз дискурсу, та про породжені ним мовні особливості, що є «практично неперекладними іноземними мовами» [Квадратура смислу, 2002: 12-13].

Ми пам'ятаємо також, як свого часу французьке слово «civilization», яке мало спільних латинських попередників з німецьким словом «Zivilisation», раптом виявилось пов'язаним з ніби «незнайомим» німцям етапом «французького інтелектуального життя», та навпаки, але, як наслідок, ми отримали чудову традицію присвячену розрізненню понять «цивілізація» та «культура» в їх французькому та німецькому прочитанні [Старобинский, 2002: 110-149; Элиас, 2001: 59-108].

Вслід за Ю.С. Степановим, який називає «аналіз дискурсу»³ відображенням «ментального світу» мислячого француза, що був забарвленим подіями 1968 року [Квадратура смислу, 2002: 9], ми могли б узагальнити, щонародження теорії дискурсу так само відображає певні колізії «ментального світу» мислячої людини західної культури другої половини минулого століття. Ніби присутня тут нота знайомої претензії на заміщення вакантної ролі філософії, в дусі лінгвістичного повороту, спокутується ремарками, які постійно зустрічаються у дослідників дискурсивної проблематики. Знову таки Степанов, підкреслюючи, що «аналіз дискурсу» залишає відчуття дослідження «на стику наук», підсумовує, що книга («Квадратура смислу») підводить до іншого висновку, а саме, що немає «стиків кордонів наук», і немає «кордонів наук», і якщо і можлива якась класифікація сучасного наукового знання, то лише в рамках «проблемної ситуації» [Квадратура смислу, 2002: 6]. Відтак, у нашому твердженні «народження теорії дискурсу відображає певні колізії «ментального світу» мислячої людини західної культури другої половини минулого століття» ми змістили б акцент на «певні колізії». Так само у висловлюванні, що концептуальне поле теорії дискурсу відсилає нас до історії поворотів в розвитку лінгвістики другої половини ХХ століття, ми змістили б акцент на «повороти». Причому

³ «Аналіз дискурсу» - це не тільки результат формального перекладу французькою терміна американського лінгвіста З. Харіса «discourseanalysis», але й назва напрямку теорії дискурсу, який розробляється так званою «французькою лінгвістичною школою» [Квадратура смислу, 2002: 14-53].

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

акцентуючи «колізії» і «повороти», звернули б увагу на специфічні засоби їх мовно-поняттєвої концептуалізації. В цьому сенсі навіть поняття «discourse analysis» та «l'analysedu discours» презентують відмінні колізії ментального світу тавласне відмінні «проблемні ситуації».

Наголос особливості цих «проблемних ситуацій», скажімо, як «ментальний світ» мислячого, але саме *француза*, забарвлений цілком конкретними подіями 1968 року, або «стик кордонів» цілком конкретних наук, наприклад, *математики і фізіології*, як у випадку кібернетики, або стик *лінгвістики, марксистської філософії Л. Альтюсера і психоаналізу*, як у випадку зародження французького «аналізу дискурсу», так ось, наголос цілком конкретного виміру цих «проблемних ситуацій» власне і позбавляє теорію дискурсу метафізичного пафосу. Навіть навпаки, час від часу складається враження, що зсув дискурсивного аналізу в бік злободенної політичної проблематики, новомодних та короткочасних аналітичних стратегій, захоплення ситуаційними проектами-антрепризами, риторичними практиками, поняттями-одноднівками не залишає надії на розбудову стабільного концептуального поля теорії дискурсу. Концептуалізація дискурсивних практик радше виглядає відкритим питанням, ніж новим метафізичним проектом, незважаючи на констатацію дискурсивного повороту/перевороту (discursive turn) і поодинокі твердження деяких авторів щодо можливостей дискурсивної розбудови «нової онтології» [Макаров, 2003: 15-19].

Апелювання до гусерлівської горизонтності так само скоріш свідчить не про метафізичні претензії теоретиків дискурсу, або їх феноменологічні претензії, але про знакову «злободенність», та навіть «риторичність», питань в душі Е. Гусерля. Принаймні не можна не помітити, що в теорії дискурсу знову лунають питання щодо шляху науковості, розуміння того, чим є «строга наука», і щодо проблеми очевидності позитивно-наукового методу тощо, однак цього разу в ситуації реалій міждисциплінарності. Таким чином, з легкої руки автора «Кризи європейських наук», незважаючи на сповнену інтелектуальними подіями часову відстань, вживання слова «горизонт» в різних термінологічних сполученнях, здається, і сьогодні залишається прикметою часу, як говорить Г.-Г. Гадамер, «мовним і поняттєвим натяком», який, разом з вживанням слова і поняття «дискурс», означає деяке проблемне полена шляху науковості.

Гусерлівська плинна «горизонтність» з її палітрою «горизонту досвіду», «горизонту свідомості», «горизонту світу», «універсального горизонту» тощо, власне, як і актуалізоване критичним дискурс-

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

аналізом після-гусерлівське «розходження Horizont gebunden heit», і, безумовно, широко популяризований сьогодні космологічний «горизонт подій» (the event horizon) В. Риндлера, стало залишаються «на слуху», перетворюючись на знакові поняття, подібно до того, як знаковим залишається початок назви останньої масштабної праці Е. Гусерля.

Ми згадали «Кризу європейських наук» не тільки тому, що тематизоване ще в «Ідеях» поняття «горизонт», базове для феноменологічних досліджень Гусерля, для його теорії трансцендентальної редукції, як акцентує Гадамер [Гадамер, 1988: 296], повторюється в «Кризі». Але й тому, що слово і поняття «горизонт» слугує «мовним і поняттєвим натяком» щодоцілком конкретного проблемного поля «кризи європейських наук», що і виноситься в титул. «Горизонт» - як «мовний і поняттєвий натяк» - тут знову звучить в світлі питання «життєвого світу як забутого смислового фундаменту природознавства». З позицій феноменологічної теорії, - говорить Гадамер, ми маємо справу із загальною феноменологічною проблемою «ускладненням теорії трансцендентальної редукції», однакце «ускладнення» має власний мотив. Гадамер пояснює цей мотив наступним чином: Гусерлю було вже недостатньо «відмови у значимості об'єктивним наукам» через «здійснення епохе щодо об'єктивних наук», яке «спростувало буттєве покладання наукового мислення».

Утримуючись від феноменологічних дискусій, ми хотіли б зупинитись лише на «мотиві», відтак, на слові і понятті «горизонт» як мовному і поняттєвому натяку «кризи європейських наук» в світлі «забутого смислового фундаменту природознавства». Як ми пам'ятаємо, колізія смислового фундаменту природознавства розігрується навколо поняття і феномену «світ», яке постає через поняття і феномен «горизонт»: «світ» як феномен горизонту, - коментує Гадамер, є сутнісно співвіднесеним з суб'єктивністю⁴. В

⁴ Наведемо коментар Гадамера, цитуємо за російським перекладом: «Гуссерль, сознательно отмежевываясь от понятия мира, которое охватывает универсум объективируемого науками, называет это феноменологическое понятие мира «жизненным миром», то есть миром, в который мы вживаемся, следуя естественной установке, который как таковой не становится для нас предметным, а представляет собой заранее данную почву всякого опыта. Этот мировой горизонт предполагается любой наукой и потому является более изначальным, чем она. Как феномен горизонта этот «мир» сущностно соотносен с субъективностью, и эта соотношенность одновременно означает, что он существует «в текущей ситуационности» [Гадамер, 1988: с. 297].

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

контексті після-гусерлівського дискурсу «горизонтність» таким чином постійно матиме справу з сутнісним співвіднесенням «світу» з «суб'єктивністю». Відповідно «горизонтність» даватиметься взнаки кожного разу, коли поставатиме питання «світу» в душі Гусерля, а саме, і в тому сенсі, що «світ існує як часовий, просторово-часовий світ», в якому кожна річ має свою тілесну протяжність і тривалість, щодо останньої – своє положення в універсальному часі і просторі; і в тому сенсі, що відтак «світ завжди усвідомлюється» працюючою свідомістю та отримує «значимість універсального горизонту»⁵.

Отже, питання «світу» як «горизонтності» постійно нагадуватиме, з одного боку, про *темпорально-просторову* «текстуру» світу, чи-то йдеться про світ фізичної, лінгвістичної, соціальної тощо реальності. З іншого боку, питання «світу» як «горизонтності» постійно нагадуватиме, що темпорально-просторова «текстура» світу (фізичної, лінгвістичної, соціальної тощо реальності) «конститується» свідомістю.

«Конституювання» як базова характеристика свідомості, що містить в собі синтез-схоплення і часову протяжність, виявляється значимою темою не тільки для розвитку власне феноменологічної філософії⁶. Ми бачимо її повернення на сторінках «Кризи ...» в

⁵ Цитуємо за російським виданням: «Мир существует как временной, пространственно-временной мир, в котором каждая вещь имеет свою телесную протяженность и длительность, а в отношении последней – свое положение в универсальном времени и пространстве. Таким он Наведемo коментар Гадамера, цитуємо за російським перекладом: «Гуссерль, сознательно отмежевываясь от понятия мира, которое охватывает универсум объективируемого науками, называет это феноменологическое понятие мира «жизненным миром», то есть миром, в который мы вживаемся, следуя естественной установке, который как таковой не становится для нас предметным, а представляет собой заранее данную почву всякого опыта. Этот мировой горизонт предполагается любой наукой и потому является более изначальным, чем она. Как феномен горизонта этот «мир» сущностно соотносен с субъективностью, и эта соотношенность одновременно означает, что он существует «в текучей ситуационности» [Гадамер, 1988: с. 297].

⁶ У Вступі до російського перекладу «Лекцій з феноменології внутрішньої свідомості часу» (Zur Phaenomenologiedes inneren Zeitbewusstseins) в рамках проекту «Російської Гусерліани» В.І. Молчанов підкреслює, що в «Лекціях...» Гусерль наближається до поглядів на акт свідомості, які він раніше відкидав. Так в «Логічних дослідженнях», підкреслювалось, що «акт свідомості» не слід розуміти як «діяльність», «роботу» тощо. Корекцію позиції Гусерля в «Лекціях...» Молчанов далі характеризує таким чином: «Главное в этом контексте –

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

контексті перспектив природознавства. У параграфі під прикметною назвою «Основна думка галілеєвої фізики: природа як математичний універсум» йдеться про справжнє наукове пізнання як про «конструювання світу, нескінченності його каузальних зв'язків», і далі, що такий шлях у створенні «просторово-часових гештальтів» був прокладеним вже математикою. По-перше, - говорить Гусерль (цитуємо за російським перекладом): «посредством идеализации телесного мира в отношении того, что обладает в нем пространственно-временным гештальтом, она создала идеальные объективности» [Гуссерль, 2004: 51-52], тобто вперше створила «об'єктивний світ у власному розумінні». По-друге, поєднана з вимірювальним мистецтвом і відтепер орієнтована на нього, вона показала, що «можно универсальным образом достичь объективно реального познания совершенно нового вида, а именно познания, аппроксимативно соотносимого с ее собственными идеальностями» [Гуссерль, 2004: 52]. Зконструйований математикою «об'єктивний світ» - як певний горизонт - таким чином відкривав перспективи і «об'єктивної науки про світ».

Цілком логічно було б продовжити цей витончений пасаж Гусерля щодо наукового пізнання як «апроксимативно співвіднесеного зі своїми власними ідеальностями», і в цьому розумінні щодо науки як «конструювання світу», чи товідомими тезами щодо соціального конструкціонізму як одного з типів дискурс-аналізу, чи то посиланнями теоретиків дискурсу на феноменологічну соціологію А. Шюца як на вступ до соціального конструкціонізму та як на про-дискурсивну методологію. Зрозуміло, що у такий спосібгоризонтні рецепції теорії дискурсу потраплять у множинне дискусійне поле і щодо феноменологічної правомірності Шюца, і щодо відносності знань, властивій соціальному конструкціонізму, і відповідно щодо диференціації між поясненням та розумінням, через яку було проведено розрізнення між природничими та гуманітарними науками, і щодо перспектив трансформації цієї диференціації, коли ми говоримо про перехід від гуманітарних наук до соціальних наук. Водночас, виходячи з того, що гусерлівська тема горизонтності та наукового пізнання як «апроксимативно співвіднесеного зі своїми власними ідеальностями» передувє окресленому дискусійному полю, можемо сказати, що проблема горизонтності явно стосується не тільки, та

выдвижение на первый план такой характеристики сознания как конституирование. Именно конституирование включает в себя и синтез-схватывание, и временную протяженность.»[Гуссерль, 1994:ХІІ].

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

навіть не стільки, гуманітарного знання, або соціальних наук.

Власне тому продовжити пасаж Гусерля щодо наукового пізнання як «конструювання світу» ми хотіли б не прямо через горизонтні рецепції теорії дискурсу, але звертаючись до післягусерлівського досвіду «об'єктивної науки про світ». Згадаємо достатньо відомі судження С. Хокінга про особливості сучасної фізичної теорії. В даному випадку предмет уваги навіть не використання в тому числі і Хокінгом поняття «горизонт подій», хоча в світлі наступних міркувань звернення до слова і поняття «горизонт» здається цілком доречним. Пояснюючи сутність того, що називають сьогодні «теорією» у фізиці, Хокінг повторює, що «фізична теорія – це просто математична модель, яка використовується для опису результатів спостережень». Питання, чи відповідає теорія реальності, на його думку, не має сенсу, адже «реальність залежить від теорії» [Хокінг, 2004: 52]. Для пояснення Хокінг наводить кілька прикладів з теорії відносності і квантової механіки, які відсилають до «незвичних концептів» фізичної теорії, що ставлять під сумнів «класичну концепцію реальності». Всіляко уникаючи в своїх книгах, адресованих широкому читачу, математичних формул, які він називає «стислим і точним описом математичної думки», тобто уникаючи «вимірювального мистецтва», Хокінг звертається, так би мовити, до «якісного розуміння наукових концепцій». Починаючи зі зміни сучасного розуміння таких базових концептів, як простір і час, тобто зі зміни *темпорально-просторової* «текстури» світу, зрозуміло, посилаючись при цьому на теорію відносності, він продовжує тему кризи «класичної концепції реальності» в дусі зміни «просторо-часових гештальтів», яка відбуваються під впливом розвитку «квантової механіки». Наприклад, йдеться про такі «незвичні концепти» фізичної теорії, як «сума історій» та «уявний час». [Хокінг, 2004]

Не беручи на себе сміливість відтворити пояснення Хокінга щодо окреслених понять, яскраві книги якого цілком доступні масовому читачу, підкреслимо лише акцентований ним пункт залежності «реальності», яка виявляється *конституюваною* певним «просторово-часовим гештальтом», від теорії, концептуальне поле якої і вимальовує цей гештальт. Позаяк, в мовно-поняттєвому просторі експлікацій Хокінга погляду квантової механіки на реальність, згідно якому об'єкт має не одну, але усі можливі передісторії, і вірогідність якоїсь з них у більшості випадків може відмінитись вірогідністю іншої, а в деяких випадках вірогідності сусідніх передісторій посилюють одна одну тощо [Хокінг, 2004: 53-54], отже, в цьому мовно-

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

поняттєвому просторі насправді важко увітати розмову про реальність в термінах «об'єктивного світу».

Говорячи про проблемність «класичної концепції реальності» та окреслюючи трансформацію фізичної теорії, Хокінг зазначає достатньо парадоксальну ситуацію, так би мовити, в дусі «розходження горизонтів». Наприклад, коли за потребою (фізична) теорія може підправлятися «в манері adhoc», перетворюючись час від часу у «потворну споруду», то серед критеріїв подолання «потворності» теорії, він називає такі, як «злагоджєність», «природність», «витонченість» теорії тощо. Але такі критерії теоретичної послїдовності, як і зміна просторово-часового гештальту, можуть бути очевидними лише для спеціалїстів. «Фїлософам науки», які класифїкують його теоретичну позицію, як «номїналізм», «їнструменталїзм», «реалїзм», «позитивїзм» тощо, Хокїнг власне і дорїкає в тому, що прикрїплюючи названї «ярлики», вони насправдї керуються вже невідповідною сучаснїй науцї «класичною концепцїєю реальностї».

Проте, читаючи пояснення Хокїнга, важко позбавитись враження, що окресленї ним колїзїї фізичної теорїї здаються до болї знайомими, навїть недосвідченому у фїзицї читачу. Вони нїби нагадують поширенї в сучаснїй культурї сюжети. Наприклад, критичнї характеристики соціального конструкціонїзму як дискурс-аналїзу. Соціалїний конструкціонїзм, читаємо в книзї Фїліпс і Йоргенсен, вважають неспроможним з наукової точки зору, тому, що він не може визначити, що є їстинним, адже «кожний з його результатїв – лише одна серед багатьох їнших можливих версїй щодо дїйсностї» [Фїлліпс, Йоргенсен, 2004: 269]. Або приклади художньо виправданих алогїзмїв. Скажїмо, відоме есе Р. Акутагави «У хацї» та його не менш відома екранїзацїя А. Куросави «Расьомон». Однак, як би ми спробували пояснити вїрогїднїсть можливих версїй щодо дїйсностї соціального конструкціонїзму, або усї вїрогїднї «їсторїї» смертї самурая у хацї в дусї їнтерпретацїї поняття «сума їсторїї» з квантової фїзики, цїлком можливо потрапили б в ситуацїю, що спровокувала обурення авторїв книги «їнтелектуалїнї хитрошї» некоректними зловживаннями в гуманїтарних науках концептами точних наук. Нагадаємо, поява цїєї книги мотивувалась нїби поширенням «поганих їнтелектуалїних звичок», на зразок захоплення Ж. Лаканом ще у 50-70-х роках математичною термїнологїю – «стрїчка Мебїуса», «пляшка Кляїна», «поверхня cross-cap» тощо - для пояснення душевних розладїв [Сокал, Брїкмон, 2002].

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

Напевно, математики і Лакан мали на увазі різні речі, коли використовували терміни «стрічка Мебіуса» або «пляшка Кляйна», як і ті, хто говорять про «стрічку Мебіуса» як важливий духовний символ сакральної геометрії, чияк А.-Дж. Дейч, автор достатньо відомої оповіді під такою ж назвою, чи Г. Москоро режисер фільму, знятого за мотивами цієї оповіді цього оповідання. Цілком можливо, що і апеляція теоретиків дискурсу до *Horizont gebundenheit* може викликати феноменологічне обурення некоректним вживанням концептуального апарату феноменологічної філософії. Зрозуміло, такі «непорозуміння» час від часу можуть супроводжуватися навіть резонансними конфузами, особливо коли йдеться про зіткнення інституціональних інтересів наукових спеціалізацій. Вже згаданий приклад «зловживання» гуманітаріями мовою точних наук з книги А. Сокал і Ж. Брикмон «Інтелектуальні хитрощі» лише один з таких розхожих сюжетів, але достатньо показовий.

У Вступі до англomовного видання цієї книги, цитуємо за російським перекладом, підкреслюється: «Дискусии, вызванные розыгрышем Сокала, затронули предельно широкий круг более или менее связанных вопросов, затрагивающих не только концептуальный статус научного знания или оценку достижений французского постструктурализма, но и социальное значение науки и технологии, мультикультурализм и «политкорректность», левые академические круги против правых академических кругов, левые культурологи против левых экономистов» [Сокал, Ж. Брикмон, 2002: с. 13]. Й хоча автори далі запевнюють, що книга не має нічого спільного з цими темами, однак, спровокована ними інтелектуальна ситуація розгортається у горизонті окреслених питань і зачіпає навіть, як зазначається на тій самій сторінці, проблему відмінності між «інституційними контекстами» у Франції та англomовному світі, мається на увазі сфера вищої освіти, засоби масової інформації, видавництва, впливові інтелектуали тощо.

Як ми вже згадували, історія починалась ніби з прикладів «поганих інтелектуальних звичок», на зразок захоплення Ж. Лаканом ще у 50-70-х роках математичною термінологією для пояснення душевних розладів. Позаяк ставлячи під сумнів експліцитний потенціал таких вторгнень гуманітарних і соціальних наук на територію точних наук, де поняття мають цілком визначений смисл і данні ретельно перевіряються [Сокал, Брикмон, 2002: с. 21], вони не тільки повертають нас до старої проблеми «концептуального статусу» гуманітарних наук, але й до питання, що «концептуальний статус», з одного боку, забезпечується цілком визначеним смислом понять та

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

можливістю ретельної перевірки даних, так званими «емпіричними аргументами», але з іншого – соціальним престижем науки. Останній пункт не залишається поза увагою в епілозі «Інтелектуальних хитрощів».

Не беручи на себе сміливість обговорювати складне питання «емпіричних аргументів» в сфері точних наук сьогодні, однак, важко не помітити, що поява таких проектів, як, скажімо, «великий андронний колайдер», явно демонструє як проблемність «ретельної перевірки даних», так і безумовну престижність наукової галузі, яка забезпечується не тільки міцною інформаційною підтримкою, але й солідним бюджетом. Коли ж йдеться про «цілком визначений смисл понять», то повертаючись до міркувань Хокінга, важко не помітити, що «цілком визначений смисл» зазвичай гарантується кордонами певної теорії, її відмінним горизонтом, та ще і акуратно підкресленим виправленнями «в манері *ad hoc*».

В свою чергу дискурсивне визнання «відмінних горизонтів» у Водак також цілком в душі мовно-поняттєвої акуратності точних наук. Міждисциплінарність тут зовсім не означає довільного переходу, або прямого запозичення концептів, не випадково виникає питання про потребу дискурс-аналізу у так званій «теорії-посередниці», яка б забезпечувала коректність у співвіднесенні категорії з різних наукових галузей.

Знову повертаючись до яскравого досвіду Вінера, хотіли б відмітити ще один, так би мовити, дискурсивно значущий акцент в його міркуваннях щодо міждисциплінарності. Як відомо, Вінер, говорячи про колектив вчених, мав перед собою цілком реальну модель вільних міждисциплінарних семінарів А. Розенблюта, які зовсім не передбачали перетворення математика у фізіолога та навпаки. Йшлося про можливість розуміти мову іншої науки у ставленні до цілком конкретного спільного об'єкту. Провідну тему цих семінарів Вінер характеризував як тему «методології».

В зауваженнях Вінера щодо «методологічного» характеру семінарів явно проглядається базова ідея лінгвістичного повороту: проблема (спільної) мови як методологічна проблема з відповідним наголосом на питанні мовного значення. Однак, тут можна акцентувати і інший «методологічної» план, теж причетний до лінгвістики, але не в розумінні «лінгвістичного повороту» орієнтованого на перспективи аналітичної традиції та її рефлексій щодо мовного значення. Маємо на увазі ідею Ф. де Соссюра щодо «методологічного» визначення мови як об'єкту лінгвістики, яка і

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

спричинила структурно-лінгвістичний поворот, але вже в самій лінгвістиці.

Слід підкреслити відмінність того, що називається «лінгвістичним поворотом» в філософії, і того, що можна було б назвати «лінгвістичним поворотом» в мовознавстві. Термінологічний арсенал української та російської мови тут навіть дає певні переваги через термінологічну розбіжність «мовознавства» та «лінгвістики», якою ми час від часу нехтуємо. Історично поширення терміну «лінгвістика» орієнтує нас на інтерес вітчизняних мовознавців до романістики, на ґрунті якої, як зазначає Соссюр, і народжується власне лінгвістика, яка надала порівняльному методу відповідного вигляду [Соссюр, 2004: с. 31]. Але поширення термін «лінгвістика» все ж набуває завдяки російському перекладу самого тексту «Coursdelinguistiguegénérale», на сторінках якого і знаходимо зауваження щодо методологічної відмінності таких етапів в розвитку науки про мову, як граматики, філології та власне лінгвістики. Романістика, а далі і германістика, тут радше характеристики науки про мову з точки зору специфіки матеріалу, до якого вона звертається, історично сформовані риси якого допомагають наблизитись лінгвістиці до власного об'єкту, як це було у випадку з романськими мовами.

Об'єкт лінгвістики, завдяки якому маємо справу власне з лінгвістикою, для Соссюра особлива методологічно значуща тема. Інші науки, говорить він, мають справу з об'єктами, які визначені заздалегідь, і які таким чином можна розглядати під різними кутами зору. На відміну від цих «інших наук» об'єкт лінгвістики створюється точкою зору. [Соссюр, 2004: с. 33] Такою точкою зору для лінгвістики є «мова як система знаків». Як відомо, поняття мови як об'єкту лінгвістики він в свою чергу розкриває через відокремлення понять «мова» (*langue*), «мовленнєва діяльність» (*langage*) та «мовлення» (*parole*), яке і дозволяє розрізнити «об'єкт» та «матеріал» лінгвістичного дослідження. Якщо «різносистемна сукупність фактів мовленнєвої діяльності» є лінгвістичним матеріалом, то «мова» є об'єктом, який визначається у методологічній процедурі розрізненні «мови» та «мовлення», через яку і пропонується упорядкувати «різносистемну сукупність фактів мовленнєвої діяльності», орієнтація на останню і спричинила, на думку Соссюра, хаос у попередній лінгвістиці.

«Мова» тут фігурує не як очевидність, але як методологічний продукт, і як така вона відноситься до певного типу специфічних об'єктів. У Соссюра йдеться про соціально-психологічні об'єкти,

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

«точкою зору», яка дозволяє їм конституюватись як об'єктам (наукового дослідження), є семіологія, яку Соссюр вважає методологічно значущою не тільки для лінгвістики, але й для соціальної науки та психології зокрема. Повторимось: «точкою зору» для лінгвістики є «мова», але «мова як система знаків». Виокремлення особливого типу (наукових) об'єктів, які конституюються як знаки, знакові системи і складає відмінний вимір лінгвістично-методологічного повороту в самій лінгвістиці, семіологічний характер якого почасти нівелювався структурною лінгвістикою.

І знову-таки за Соссюром, кожний такий об'єкт постає як знак не сам по собі, і не набуваючи при цьому субстанційного характеру, тобто не оформлюючись в той самий передуючий науці факт, але через систему знаків, де кожний знак постає як знак лише через значущу відмінність від інших знаків цієї ж системи, яка і визначає його «значущість» (в цій системі), значущу відмінність як умову можливості його «значення» (в цій системі). Звідси відома теза Соссюра, що в мові (як знаковій системі) немає нічого окрім відмінностей.

Відтак Соссюр наголошує «віртуальний» характер об'єктів знакової реальності, - характеристика знакової реальності, яку в буквальному варіанті бачимо в семіотиці Ч-С. Пірса. За Пірсом семіотична реальність утворюється в процесі мислення, мислячою людиною. Репрезентативно-інтерпретативний характер мислення-семіозису притаманний в тому числі і науці, світ об'єктів якої так само не може не бути репрезентативно-інтерпретативним. З іншого боку, семіотичний характер мислення включає і його власну знакову репрезентацію, в тому числі мовну.

Цілком очевидно, що ані Соссюр, ані Пірс не обмежують знакову реальність мовою. Так Соссюр наводить приклади інших знакових систем, проте наполягає, що мова є найбільш розвиненою з них, тому лінгвістика сприятиме народженню загальної семіології. Власне звідси проекти щодо універсально-семіологічних методологічних перспектив лінгвістики. У Пірса мислення як семіозис відсилає нас окрім мови, принаймні, ще до образів, ідей, а потім і вчинків, власне, і в його прикладах це цілком очевидно, до тих знакових систем, які згадуються і Соссюром. Але і у Пірса семіотичні властивості мови виявляються базовим ілюстративним інструментом, мовні знаки визнаються найбільш повноцінними, а мова науки ніби здається методологічно значущою семіотичною проблемою. Однак стосовно останнього пункту виникає двоїсте враження, наприклад, коли читаш нотатки щодо випадковості граматичної термінології. Це

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

враження посилюється зважаючи на етично-прагматичне завершення семіотики Пірса та його базовий постулат: людина, така як вона є в процесі мислення, і є знаком.

Словом, виокремлений таким чином амбівалентно «знаковий» статус мови є не стільки акцентом мовних питань як методологічних в душі «лінгвістичного повороту» в філософії, скільки виявленням показового, репрезентативного характеру мовних явищ. Від відкриття специфічних об'єктів, одним з яких і є мова, до викриття знакової природи мислення, що примушує нас визнати, що мисляча людина має справу не стільки з референтами, скільки з референціями. Адже одна справа, якщо математики та фізіологи мають справу з відмінними референтами, інша – якщо це лише відмінні референції.

Можна сказати, що орієнтація лінгвістики на теорію дискурсу в світлі сосюрівської настанови «точка зору визначає об'єкт» в загальному плані може бути розглянута і як приклад трансформації «об'єкту» лінгвістики: «об'єктом» лінгвістики сьогодні є «дискурс». Але для нас прикметним є те, що постановка питання про трансформацію «об'єкту» лінгвістики виявляється не тільки приватною лінгвістичною справою. Цілком очевидно, що говорячи про політичні, філософські, художні, наукові, освітні тощо дискурси, крім звичайних реверансів в бік модної лексики, ми репрезентуємо зміну точки зору на усталені інтелектуальні практики та їхні інституційні засади. У розв'язанні цього питання завдання, на наш погляд, полягає в тому, щоб, з одного боку, уникнути лінгвістичної редукції теорії дискурсу, з іншого – уникнути перетворення теорії дискурсу на чергову металінгвістичну нарацію, зберігаючи кожного разу «методологічну» вірність значущій «проблемній ситуації», але усталеним «інституційним контекстам».

Посилання:

1. Р. Водак. Взаимосвязь «дискурс - общество»: когнитивный подход к критическому дискурсу-анализу. Пер. с англ. /Будаев Э.В., Чудинов А.П. Современная политическая лингвистика. - Екатеринбург, 2006. - С. 123-136.
2. Н. Винер. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. Пер. с англ. / Пер. с англ. И.В. Соловьева и Г.Н. Поварова; Под ред. Г.Н. Поварова. – 2-е издание. – М.: Наука; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983.
3. Х.-Г. Гадамер. Истина и метод: Основы философской герменевтики: Пер. с нем. / Общ. Ред. и вступ. ст. Б.Н. Бесонова. – М.: Прогресс, 1988.

IV. Наука, мистецтво, методологія пізнання

4. Э. Гуссерль. Собр.соч. Т. 1. Феноменология внутреннего сознания времени. Пер. с нем./ Пер. с нем. и предисловие. В.И. Молчанов. - РИГ «Логос». Изд-во «Гнозис». – М., 1994.
5. Э. Гуссерль. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию. Пер. с нем./ Пер. с нем. Д.В. Складнев. –Фонд «Университет». Изд-во «Владимир Даль». – СПб., 2004.
6. Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса: Пер. с фр. и португ. / Общ. ред. и вступ. ст. П. Серио; предисл. Ю.С. Степанова. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2002.
7. М. Макаров. Основы теории дискурса. – М.: ИТДК «Гнозис», 2003.
8. Ч.-С. Пирс. Начала прагматизма. Пер. с англ./ Пер. с англ. В.В. Кирющенко, М.В. Клопотина, послесловие Сухачева В.Ю. – Спб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ: Алатейя, 2000.
9. А. Сокал, Ж. Брикмон. Интеллектуальные уловки. Критика современной философии постмодерна / Перев. с англ. А. Костиковой и Д. Кралечкина. Предисловие С.П. Капицы – М.: «Дом интеллектуальной книги», 2002.
10. Ф. де Соссюр. Курс общей лингвистики. Пер. с фр. А. М. Сухотина / Под ред. и с примеч. Р.И. Шор. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004.
11. Ж. Старобинский. Поэзия и знание: История литературы и культуры. Т. 1 / Пер. с фр.; Сост., отв. ред. и авт. предисл. С.Н. Зенкин. – М.: Языки словянской культуры, 2002.
12. Л.-Дж. Филипс, М.-В. Йоргенсен. Дискурс-анализ. Теория и метод. / Пер. с англ. – Харьков: Изд-во «Гуманитарный центр», 2004.
13. С. Хокинг. Черные дыры и молодые вселенные. Пер. с англ. / Пер. с англ. М. Кононова. – СПб.: Амфора. ТИД Амфора, 2004.
14. Н. Элиас. О процессе цивилизации. Социогенетические и психогенетические исследования. Т.1.: Пер. с нем. / Пер. с нем. А.М. Руткевич. – М., СПб.: Университетская книга, 2001.
15. Critica Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity. Edited by. Gilbert Weissand Ruth Wodak, Palgrave Macmillan Ltd 2003. - 321 p. p. / Режим доступа: <http://linguistlist.org/issues/13/13-3390.html>